

Ansiokas suomennos roomalaisen retoriikan merkkitoksesta

■ JUKKA-PEKKA PURO

Marcus Fabius Quintilianus:
Puhujan kasvatus. Suomentanut
Aulikki Vuola. Faros 2014.

Pidin ensimmäiset retoriikan historiaa käsittelevät luentokurssini 2000-luvun alkupuolella Turussa ja Jyväskylässä. Antiikin Rooman suomenkielinen kurssilukemisto oli tuolloin koruton. Keskeisistä alkuperäislähteistä oli suomeksi saatavilla ainoastaan Ciceron *Puhetaidosta: Brutus*, joka ilmestyi vuonna 1990. Kääntäjä Pirkko Haapalan ja professori Teivas Oksalan laatimat johdannot ja esittelyt täydensivät tuota käännöstä, mutta muita latinalaisen retoriikan suomennoksia ei käytännössä ollutkaan. Helleenisen retoriikan osalta suomenkielisen kurssilukemiston laadinta oli opettajalle huomattavasti helpompaa.

Tilanne on muuttunut ratkaisevasti kymmenen vuoden aikana, kun antiikin Rooman retoriikan keskeiset teokset on vihdoin suomennettu. Suomennos Marcus Tullius Ciceron (s. 106 eaa. – k. 43 eaa.) *Puhujasta (De Oratore)* valmistui vuonna 2006 ja Marcus Fabius Quintilianuksen (s. n. 35 – k. 100) *Puhujan kasvatus (Institutio Oratoria)* ilmestyi Faroksen kustantamana loppuvuodesta 2014. Nuo kaksi teosta muodostavat roomalaisen retoriikan selkärangan. *De Oratore* ilmestyi vuonna 55 eaa., *Institutio Oratoria* puolestaan vuoden 95 tienoilla. Teosten väliin jäävä 150 vuoden ajanjakso on roomalaisen retoriikan jäsen-

tymisen kannalta hyvin merkityksellinen. Cicero kirjoitti *De Oratorum* lukijakunnalle, jolla oli käsissään helleenisiä retoriikan teoksia ja oppeja, mutta joka odotti pamflettia nimenomaan roomalaisesta puhetaidosta. Quintilianuksen aikaan roomalaisella puhetaidolla oli jo selkeä itsenäinen perintensä. *Institutio Oratoria* kertoo paljon siitä, miten Ciceroa opittiin vuosikymmenten aikana sovelta- maan ja mitä omaehtoisen puhetai- don merkityksellisyyteen havahtu- misesta Roomassa seurasi.

Puhujan kasvatus aikansa peilinä

Cicero ja Quintilianus kirjoittivat eri lukijakunnille. Cicero laati teok- sensa laajalle ja ilmeisen innokkaal- le yleisölle aikana, jolloin Roomas- sa käytiin aggressiivista ja tasaval- taan pirstovaa, mutta samalla hyvin heittäytyvää ja monisyistä keskus- telta mitä moninlaisimmista asioista. Muustakin siis kuin vain valtpoli- tiikasta, vaikka Cicero siihen henki- lönä yleensä liitetäänkin. Quintilia- nus puolestaan tunnettiin – vaika arvostettu puhuja olikin – aika- laistensa keskuudessa huomommin. Hän laati kirjansa lukijakunnal- le, jonka oletti jo tuntevan olemas- sa olevat puhetaidon oppaat ja roo- malaisen retoriikan ominaisleiman. Lisäksi Quintilianus eli Ciceroa epä- varmempina aikoina: etenkin keisari Domitianuksen (s. 51 – k. 96) val- takauden loppupuoli, jolloin Quin- tilianus *Institutio Oratoria* laati, oli säälimättömän urkinnan ja epäily- verkostojen aikaa.

Kun siis todetaan, että *Puhujan kasvatus* ei sisällä puhetaidon teorian, käytännön tai opettami- sen kannalta – jotka teoksen kivi- jalan muodostavat – juurikaan uu- distuksia, selitys tälle saattaa olla

inhorealistenten: Quintilianuksen aikaan oli turvallisempaa pitäytyä legendanomaisessa menneisyydes- sä, jota Domitianus ja hänen hal- lintonsa arvostivat, kuin esittää ra- dikaaleja uudistuksia. Kuluneen sanonnan mukaan *Puhujan kas- vatus* onkin otteeltaan eklektinen. Quintilianus kokoaa Ciceron jäl- keisen retoriikan keskusteluja yhe- teen ja nostaa joitain käsitteitä tar- kempaan erittelyyn, mutta eten- kin retoriikan teoria jää teoksessa lähinnä toteamusten tasolle. Kuten vaikkapa Kathryn Thaniel (1973) on aikanaan todennut, käytännön harjoitteiden osalta *Puhujan kas- vatuksella* on kovin paljon yhteis- tä helleenisestä perinteestä tutun progymnasmata-mallin kanssa.¹ Quintilianus ei siis näytä harjoittei- den yhteydessä keksineen paljoa- kaan uutta, vaan teoksessa nivotaan helleeniset ja roomalaiset progym- nasmatat toisiinsa ja tehdään niis- tä yhtenäinen kooste.

Puhujan kasvatuksen merkit- tävät vahvuudet ovat sen kolman- nella osa-alueella, opettamisessa. Teosta lukiessa on muistetta- va, kuka sen kirjoittaja oli. Quin- tilianus toimi aluksi lakimiehenä ja yksityiskoulun opettajana, mutta sai sittemmin nimityksen valtiolli- seksi puhetaidonopettajaksi. Tuos- sa kuukausipalkkaisessa tehtävässä hän toimi 20 vuotta. Siinä missä Ci- cero oli poliitikko, Quintilianusta voidaankin pitää täysiverisenä val- tion virkamiehenä. *Puhujan kas- vatus* kertoo suomalaisille lukijoil- le lähes 2 000 vuoden takaa anti- kin nomenklatuuran näkökulmas- ta, miten Roomassa kasvatettiin

lapsia puhujiksi ja millaisia periaat- teita opettajan tuli opetustehtäväs- sään seurata. Ja kuten Quintilianus monissa kohdin tuo ilmi, tavoit- teena ei ollut pelkästään teknises- sä mielessä hyväksi puhujaksi opet- taminen, vaan kasvattaminen kun- nialliseen elämään ja hyväksi kan- salaiseksi.

Suorasanaisuudesta

hienovaraisuuteen

Quintilianus on kasvatusfiloso- fiassaan hämmästyttävän ajankoh- tainen. Esimerkiksi jaottelu var- hais- ja perusopetukseen on pää- piirteiltään samankaltainen kuin nykyäänkin. Kun suodattaa pois antiikin Rooman sukupuolinor- mit ja orjajärjestelmän, Quintilia- nuksen varhaiskasvatuksen ajatus- mallia voi pitää jopa modernina. Quintilianus kannatti yksityisope- tuksen sijasta nykymuotoista jul- kista koulujärjestelmää ja kantoi huolta esimerkiksi siitä, että ope- tusryhmät eivät kasva liian suurik- si. Quintilianus katsoi, että saman- ikäisten keskuudessa kasvaminen tukee yhteisöllisyyteen oppimis- ta – hyvän puhujan tuli kyetä sa- maistumaan yhteisönsä odotuksiin ja ajattelutapoihin.

Puhujan kasvatus kitkeekin pois monia harhaluuloja antiikin aikai- sesta opetuksesta. Vaikka teoksen ohjelmallisena tavoitteena oli hy- vien puhujien kasvattaminen, ar- gumentaatiossa korostuu lapsista ja lapsuudesta huolehtimisen tär- keys. Quintilianuksen opetusfilo- sofia on luonteeltaan hienovarais- ta ja lasta ymmärtämään pyrkivää. Samaan aikaan oppilaalta pitää kui- tenkin osata vaatia. Hyvä retorii- kan opettaja asettaa riman korke- alle ja tarjoaa mahdollisuuksia sen ylittämiseen. 2 000 vuoden aikana

1 Thanielin väitöskirjan e-versio: <https://macsphere.mcmaster.ca/handle/11375/15787>

nämä perusopit ovat muuttuneet hämmästyttävän vähän. Esimerkiksi puhetaidon opetuksessa käytettäviä palautteenantotekniikoita, joita Quintilianus esittelee monisanaisesti, voi nähdäkseni perusopetuksessa soveltaa edelleen. Puhaviestinnän opettaja lukee Quintilianusta väkisinkin pieni virne suupielessä. Kun *Puhujan kasvatuksessa* todetaan, että liian hyvinä itseään pitävät nuoret puhujat tulee ajoittain pudottaa heidän oman etunsa vuoksi maanpinnalle, on enemmän kuin helppoa olla samaa mieltä.

Kokonaisvaikutelma *Puhujan kasvatuksesta* onkin, että Quintilianus on suorasanainen ja kantaaottava siellä, missä se kirjoitusajankohtaa ajatellen on mahdollista. 80- ja 90-luvun Roomalle ominainen hallinnollinen mieltävaltaisuus on luettavissa hyvin juridiikkaa käsittelevien osioiden rivien välillä. Oikeuden tuomarit saattoivat olla, kuten Quintilianus toteaa, puolueellisia tai lahjottuja. Tästä ei kuitenkaan saisi seurata se, että usko lailliseen järjestelmään rapautuu. Rooman lakeja tuli kunnioittaa, vaikka niiden tulkitsijoita epäiltäisiinkin. Quintilianuksen juridiikkaa käsitteleviä lukuja leimaa eräänlainen naiivi idealistisuus, joka vain korostuu, kun teos asetetaan rinnakkain vuoden 93 julmien majesteettirikosoikeudenkäyntien (*crimen maiestas*) kanssa.

Käännöksenä haastava työ

Puhujan kasvatusta on kokonaisuutena monumentaalisen pitkä teos. Alkuperäisteos koostuu 12 kirjasta. Tuo kirjasarja, sellaisena kuin se tunnettiin esimerkiksi 1500-luvulla, oli lähes metrin levyinen järkäle. Nyt suomennettu *Puhujan kas-*

vatus 1 pitää sisällään neljä ensimmäistä kirjaa, joiden laajuus on 400 sivua. Jos kustantaja ja kääntäjä jatkavat loppuun saakka, mikä ymmärtääkseni on työn alla, suomenkielinenkin teossarja tulee olemaan kirjajhylyssä kunnioitettava näky. Kovakantisten kirjojen ilmekin on hyvin onnistunut.

Ciceron *De Oratorella* ja Quintilianuksen *Institutio Oratoriella* on sama kääntäjä: Aulikki Vuola. Kummankin teoksen osalta Vuola on kiiteltävä siitä, että teosten alkuperäinen henki ja kirjoitustyyli on saavutettu ansiokkaasti. Näin etenkin *Puhujan kasvatuksen* yhteydessä. Kun on vuosien ajan tottunut käyttämään *Institutio Oratoriasta* englanninkielistä laitosta, viimeimpänä Donald Russellin vuodelta 2002 olevaa Harvard University Pressin e-versiota, joitain vertailuja tulee väkisinkin tehtyä. Russellin käännös *Institutio Oratorian III:n* kirjan retoriikan alkuperää käsittelevän osion alusta on muotoiltu seuraavasti:

The question of the origin of rhetoric need not delay us long. For who can doubt that humanity, in the beginning, received from Nature herself the gift of speech (this is surely the start of the whole thing), that practical need led to study and progress, and that finally method and exercise completed the work?

Vuolan suomennos (s. 188) samasta kohdasta on seuraava:

Kysymys retoriikan alkuperästä on nopeasti käsitelty: kaikille lienee selvää, että ihmiskunta sai puhekyvyn syntymälahjanaan (ja sehän on kai koko asian alkuperä), puheen hyödyllisyys taas sai ihmiset kiinnostumaan siitä ja kehittämään sitä, ja että puhekyky hiottiin sitten huipuunsa tietyllä menetelmällä ja harjoittelulla.

Olennaista ei ole, että Russell kysyy ja Vuola ei, vaan katse kohdis-

tuu eri vertailupaikoissa käsitteisiin, jotka Russell nähdäkseni abstrahoi ja Vuola puolestaan arkipäiväistä. Russellin käännös on käsitevalinnoiltaan juhlava, jopa ylevä, ja sellaisenaan samankaltainen kuin viime vuosina laajalti käytössä ollut John Shelby Watsonin käännös 1800-luvun puolivälistä. Watsonin käännöksen suosio selittyy sillä, että se on ollut internetistä hypertextiverisiona vapaasti ladattavissa.²

Vuola suomentaa ylipäätään latinaa englanninkielisiä versioita suorasukaisemmin ja vapautuneemmin. Nykylukijan näkökulmasta tämä on kiitollista, koska tekstistä on riisuttu pois etenkin Watsonille, mutta myös Russellin käännökselle ominainen latinan perinteitä glorioiva koukeroisuus. *Puhujan kasvatuksen* suomennoksen linja on oikeakielistä ja helppotajuista, mutta ennen kaikkea otteeltaan samalla tavalla lukijaa puhuttelevaa kuin mikä alkuperäiselle *Institutio Oratorielle* oli ominaista.

Vuola omistaa suomennoksen vuonna 2012 kuolleen professori Juha Sihvolan muistolle. Kaunis ele muistuttaa Sihvolan erityislaatuudesta asemasta suomalaisessa antiikin tutkimuksessa. *Labor omnia vincit improbus*. Sihvolan rooli niin Ciceron kuin sittemmin Quintilianuksen käännöstöiden taustalla on ollut suuri. Ei pelkästään käännösten itsensä, vaan ylipäätään antiikin merkkiteoksiin kohdistuvan arvostuksen ja niiden merkityksen ymmärtämisen näkökulmista.

Kirjoittaja on Turun yliopiston mediatutkimuksen laitoksen dosentti ja puheviestinnän lehtori.

2 <http://rhetoric.eserver.org/quintilian/>